ФІНАНСИ

УДК 336.01:314.117.3

Воробйов Ю.М., д.е.н., професор, НАПКБ

ФІНАНСИ ДОМОГОСПОДАРСТВ: СУЧАСНА ПАРАДИГМА

У статті досліджуються тлумачення фінансів домогосподарств виходячи з розуміння сучасної фінансової системи держави.

Ключові слова: фінансова система держави, фінанси домогосподарств

ВСТУП

Реалізація фінансових відносин в державі забезпечується за допомогою відповідним чином побудованої фінансової системи. Найчастіше фінансова система держави трактується як «сукупність фінансових органів та інституцій, які здійснюють управління грошовими потоками та фондами грошових коштів [1, с. 30]». За внутрішньою побудовою фінансова система — це «сукупність відокремлених, але взаємопов'язаних сфер та ланок фінансових відносин, які мають певні особливості в мобілізації та використанні фінансових ресурсів, а також відповідний апарат управління та нормативно-правове забезпечення [1, с. 30]».

В наукові літературі виділяють багато підходів до структуризації фінансової системи держави [1, 2, 3, 4, 5]. Проте незалежно від обраного підходу до структуризації фінансової системи більшість авторів у її складі виділяють фінанси домогосподарств — як самостійну сферу фінансової системи держави.

Дослідження сучасного погляду на фінанси домогосподарств складає важливу частину фінансової науки у зв'язку з тим, що Україна вступила до принципово нового етапу свого розвитку де фінансові відносини домогосподарства набувають великого значення в соціально-економічному розвитку суспільства.

ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ

Фінанси домогосподарств суттєво впливають на розвиток інших сфер і ланок фінансової системи внаслідок найактивнішої участі членів домогосподарств, тобто фізичних осіб у самих різних фінансових відносинах. Отже, метою статті є дослідження сучасної парадигми фінансів домогосподарств в соціально-економічній системі держави.

РЕЗУЛЬТАТИ

Дослідження фінансів домогосподарств, їх фінансових відносин та інтересів мають бути пріоритетними, оскільки зростання добробуту кожної окремої люди укріпляє всю соціально-економічну систему держави, зменшує негативні прояви, які притаманні кожній системі, де взаємодіють різні економічні суб'єкти.

На сучасному етапі розвитку країни взаємодія домогосподарств з іншими економічними суб'єктами відбувається через систему фінансових відносин, тобто при формуванні і використанні фінансових ресурсів, регулюванні їх доходів і витрат, здійснення заощаджень, їх використання в залежності від потреб домогосподарств. Водночас фінансові відносини домогосподарств виступають фінансовим підґрунтям для розвитку всіх інших елементів фінансової системи внаслідок того, що в умовах створення демократичних держав з розвинутою соціально-економічною системою домогосподарство стає головним суб'єктом фінансових відносин, яким підпорядковуються фінанси суб'єктів господарювання, фінанси держави тощо.

Проте необхідно зазначити, що в науковій літературі з фінансів не існує єдиного погляду на сутність фінансів домогосподарств, їх самостійного функціонування як сфери фінансової системи держави. Так, Опарін В.М. розглядає фінансову систему з позиції управління і стверджує, що «функціонування кожної ланки фінансової системи забезпечується конкретними органами чи інститутами, а у фінансів домогосподарств не передбачено відповідного фінансового забезпечення [6, с. 87-88]». Однак, на нашу думку, такий погляд на сфери та ланки фінансової системи дещо спрощений. Дійсно, фінанси великих та середніх підприємств завжди знаходились під впливом різних органів та інституцій. Водночас фінанси малих підприємств принципово відрізняються від великих чи середніх підприємств. Вони не мають загального органу управління, а тому їх функціонування найбільш наближене до домогосподарств. Звідси домогосподарство можливо розглядати як самостійне мале підприємство, яке функціонує без будь-якого органу чи інституту управління. Особливо це стосується малих підприємств, де його членами є фізичні особи одного домогосподарства.

Для фінансів домогосподарств і фінансів малих підприємств характерні такі ознаки:

По-перше, відсутність зовнішнього управління. Водночас існує внутрішнє управління з боку одного чи декількох членів домогосподарства (малого підприємства). При цьому об'єктом управління як у домогосподарства, так і в малому підприємстві є фінансово-господарська діяльність, тобто створення доходів, здійснення витрат, отримання прибутків. Суб'єктами управління виступають окремі члени домогосподарства чи малого підприємства.

По-друге, мале підприємство і домогосподарство знаходиться однаково під впливом з боку державних органів, зокрема податкової служби, органів державних фондів обов'язкового соціального страхування, НБУ, Державної комісії з цінних паперів та фондового ринку тощо. Однак ці стосунки регламентуються відповідними зако-

нодавчими та нормативними актами держави і не мають прямого втручання у фінансово-господарську діяльність ні малого підприємства, ні домогосподарства.

По-третє, частина фінансових ресурсів домогосподарств використовується індивідуальними підприємцями. При цьому вони вступають у різні фінансові відносини з іншими підприємствами, банками тощо, що також свідчить про досить самостійну роль фінансів домогосподарств у фінансовій системі держави.

По-четверте, домогосподарства і малі підприємства для своєї фінансово-господарської діяльності використовують перш за все власні фінансові ресурси, що формуються за рахунок власних доходів. Частка ж позикових ресурсів займає незначне місце в сукупних грошових коштах домогосподарств і малих підприємств, що обумовлено специфікою вітчизняного підприємця і домогосподарства.

По-п'яте, як домогосподарства, так і малі підприємства не використовують загально відомі системи фінансового прогнозування та планування, базуються на спрощеній системі обліку витрат та доходів, що також дає підстави для відношення фінансів домогосподарств до самостійної сфери фінансової системи держави.

Частина українських вчених вважають, що фінанси домогосподарств мають самостійне значення у фінансовій системі [7, с. 62], а, отже, є сенс розглядати їх як відокремлену сферу фінансових відносин.

На нашу думку, фінанси домогосподарств об'єктивно є самостійною сферою фінансових відносин, а тому її необхідно обов'язково відокремлювати при структуризації фінансової системи держави. Специфіка фінансових відносин, яка притаманна фінансам домогосподарств визначає доцільність їх відокремлення у складі фінансової системи держави.

Фінанси домогосподарств характеризуються наступними специфічними ознаками:

1) складні внутрішні зв'язки між членами домогосподарства, що впливають на фінансову поведінку як окремих членів, так і в цілому всього домогосподарства, які обумовлені неформальним характером фінансових, соціальних, психологічних та інших відносин між членами домогосподарства, що впливає на прийняття фінансових рішень, їх доцільність, спрямованість, ефективність;

2) мають соціально-фінансовий напрям, що спрямований на загальне зростання добробуту домогосподарства, його членів, при забезпеченні власних інтересів, мінімізації ризиків, підвищення власної фінансової безпеки;

3) можливість домінування фінансових інтересів окремих членів домогосподарства;

4) розподіл доходів домогосподарства здійснюється виходячи з соціальних чи психологічних інтересів, а ні фінансово-господарських;

5) формування заощаджень, створення резервів здійснюється внаслідок бажання забезпечити фінансову стабільність та надійність домогосподарства в умовах невизначеності та нестабільності зовнішнього середовища та внутрішніх неоднозначних ситуацій.

Виділення фінансів домогосподарств в окрему сферу фінансів вимагає теоретичного обґрунтування їх сутності і призначення в сучасній соціально-економічній системі держави.

На нашу думку, фінанси домогосподарств — це економічна категорія, яка характеризує процес розподілу та перерозподілу частини вартості ВВП країни з метою формування фінансових ресурсів, грошових та негрошових доходів на рівні домогосподарств, забезпечення їх фінансових інтересів, підвищення загального рівня добробуту кожного члена домогосподарства.

Фінанси домогосподарств беруть участь у вартісного розподілу ВВП, метою якого є формування і використання фінансових ресурсів (грошових коштів) на рівні домогосподарств. Суспільне призначення фінансів домогосподарств полягає в забезпеченні кожного з них відповідною сумою фінансових ресурсів, що обумовлено роллю того чи іншого домогосподарства в суспільному житті країни, участі членів домогосподарства в функціонуванні соціально-економічній системі держави. Доходи домогосподарств формуються як при первинному, так і вторинному розподілі у вигляді підприємницького доходу, заробітної плати найнятих робітників, операцій на фінансовому ринку, пенсій, стипендій, субсидій, дотацій, доплат тощо.

Отже, головне призначення фінансів домогосподарств — це подальший процес розподілу вартості ВВП країни і визначення загальних пропорцій кінцевого споживання та заощадження.

Фінанси домогосподарств реалізують свою внутрішню сутність через наступні функції.

По-перше, розподільна функція. За допомогою цієї функції здійснюється процес вартісного розподілу та перерозподілу ВВП країни, формуються доходи та фінансові ресурси на рівні окремих домогосподарств.

По-друге, регулююча функція. За допомогою цієї функції забезпечується саморегулювання процесу розподілу сукупного доходу між всіма членами домогосподарства, приймаються єдині для домогосподарства фінансові рішення з приводу використання отриманого доходу. Дія регулюючої функції знаходиться під впливом складних взаємозв'язків між членами домогосподарства, який можливо охарактеризувати з різних боків, зокрема: вік членів домогосподарства, рівень їх потреб, рівень доходу, досвід тощо.

По-третє, інвестиційна функція. Вона передбачає процес вкладання власних фінансових ресурсів з метою зростання капіталу домогосподарства. Ця функція грає велику роль в економіці держави оскільки за рахунок її дії відбувається нагромадження капіталу в соціально-економічній системі, що позитивно впливає як на стан самих домогосподарств, так і на економічне зростання в країні. За рахунок інвестиційної функції фінансів домогосподарства створюються умови для руху значних сум інвестиційних ресурсів від домогосподарств до суб'єктів підприємництва через інститути фінансового ринку.

По-четверте, контрольна функція. Ця функція характерна для всіх фінансів, зокрема і фінансів домогосподарств. Дія контрольної функції фінансів домогосподарств спрямовується на більш ефективне формування і

використання доходів домогосподарствами, раціональне регулювання пропорцій розподілу фінансових ресурсів між окремими домогосподарствами та їх членами, оптимізацію між споживанням та нагромадженням капіталу. Без дії контрольної функції неможливо раціональне функціонування фінансів домогосподарств. Там де дія цієї функції недостатня, можливо бачити значні провали в функціонуванні фінансів домогосподарств, недостатні їх доходи і витрати, неспроможність домогосподарств до нормального існування в умовах сучасного ринкового господарства.

Усі функції, які притаманні фінансам домогосподарств, грають відповідну роль в системі суспільного виробництва оскільки вони позитивно або негативно впливають на створення фінансових ресурсів, їх розподіл, перерозподіл, акумулювання, рух та використання для споживання і нагромадження. Внаслідок дії функцій фінансів домогосподарств відбувається значний вплив цих фінансів на інші сфери фінансової системи, що в кінцевому підсумку забезпечує або зростання економіки, або її рецесію.

Фінансова система держави характеризується єдністю своїх елементів, що знаходяться у постійній взаємодії між собою. Усі сфери фінансової системи мають як схожі ознаки, так і деякі розбіжності. Схожі ознаки дають можливість для об'єднання окремих елементів в єдину систему. Одним з таких елементів цієї системи є фінанси домогосподарств. Основою для функціонування їх в фінансовій системі держави є не лише наявність фінансових ресурсів, а й різноманітні фінансові відносини, що виникають з іншими сферами та ланками фінансової системи в процесі суспільного відтворення.

На нашу думку, фінанси домогосподарств повинні займати одне з центральних місць у фінансовій системі держави оскільки без них неможливо існування і розвиток інших сфер фінансової системи. В сучасних умовах фінанси домогосподарств фактично об'єднують всі інші сфери фінансової системи внаслідок того, що держава, суб'єкти господарювання, фінансовий ринок і таке інше функціонують для забезпечення інтересів всієї сукупності домогосподарств, окремих домогосподарств, окремих їх членів.

Це твердження можливо довести наступним чином:

По-перше, сучасний розвиток і функціонування фінансів суб'єктів господарювання неможливе без фінансів домогосподарств у зв'язку з тим, що для створення будь-якого підприємства (формування статутного капіталу) необхідні фінансові ресурси, які фактично належать окремих домогосподарствам чи їхнім членам. Крім того, будь-яке підприємство для своєї діяльності повинно знайти та залучити трудові ресурси, постачальниками яких є домогосподарства.

По-друге, сукупність домогосподарств складають основу для існування та розвитку сучасної держави. Якщо домогосподарства виступають проти існування такої держави, то рано чи пізно така держава буде зруйнована, а на її місці з'явиться нова держава. Крім того, за рахунок фінансів домогосподарств держава утворює власні фінансові фонди, тобто бюджет країни, бюджети місцевих органів влади, різні цільові фонди економічного та соціального призначення.

По-третє, створення та функціонування фінансового ринку, його окремих сегментів залежить від фінансів домогосподарств. Там де фінанси домогосподарств не розвинуті, там не має розвинутого фінансового ринку. Це пов'язано з тим, що інститути фінансового ринку функціонують за рахунок акумулювання вільних коштів домогосподарств, їх активної участі в русі фінансових ресурсів і фінансових інструментів на цьому ринку.

Основу фінансів домогосподарств складають їх фінансові ресурси, які вони формують і використовують виходячи з власних можливостей та інтересів.

Фінансові ресурси домогосподарств формуються за рахунок наступних джерел (рис. 1).

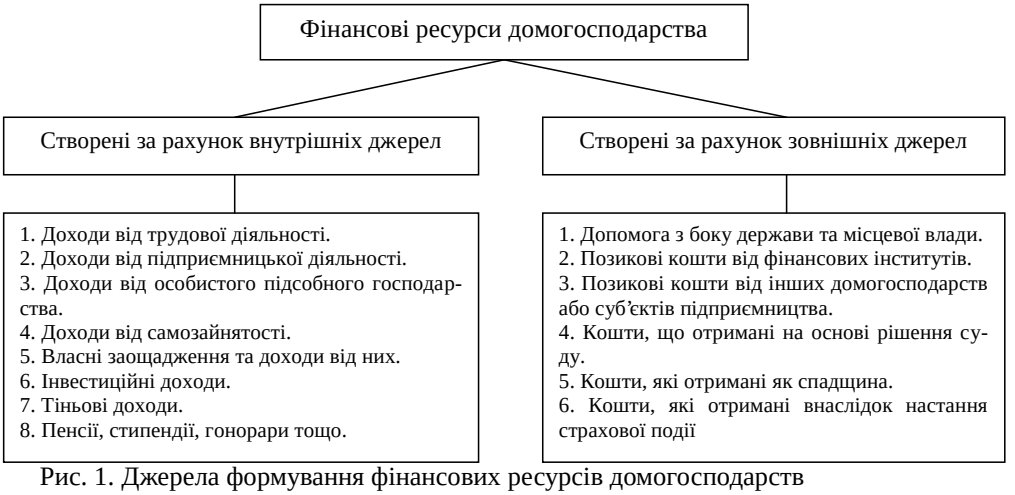

Рис. 1. Джерела формування фінансових ресурсів домогосподарств

Домогосподарства, як і суб'єкти господарювання, в значній мірі залежать від результатів своєї фінансово-господарської діяльності, які можуть бути позитивними, тоді формується прибуток домогосподарства, або негативними, тоді у домогосподарства не вистачає фінансових ресурсів, що змушує їх звертатись до зовнішніх джерел формування фінансових ресурсів.

Прибуток домогосподарства — це позитивний фінансовий результат від фінансово-господарської діяльності, який створюється як різниця між доходами від того чи іншого виду діяльності, та витратами домогосподарства на здійснення цієї діяльності.

Основними видами діяльності домогосподарства, можливо визнати: а) трудова (робота по найму); б) підприємництво; в) ведення особистого підсобного господарства; г) інвестиційна; д) тіньова; е) інша.

Діяльність домогосподарства може бути:

а) прибуткова, тоді домогосподарство може здійснювати заощадження та створювати нагромадження капіталу;

б) беззбиткова, тоді доходи і витрати балансуються, але домогосподарство не може здійснювати заощадження та нагромаджувати капітал;

в) збиткова, тоді домогосподарству потрібні постійна допомога з боку держави чи місцевої влади.

Фінансові ресурси домогосподарств найчастіше функціонують у безфондовій формі. Але є багато домогосподарств, які створюють власні фінансові фонди цільового призначення. Це фонди, які спрямовані на:

1) створення резервів на випадок негативної ситуації в житті домогосподарства;
2) фонд майбутнього розвитку домогосподарства (придбання житла, автомобілів, іншого дорогого майна);
3) фонд забезпечення інтересів підростаючого покоління;
4) фонд фінансування навчання дітей та дорослих;
5) фонд фінансування щорічного відпочинку;
6) фонд для фінансування ремонтів житла, автомобілів тощо;
7) фонд забезпечення старості;
8) інші фонди домогосподарства.

Створення таких фондів дає змогу домогосподарствам більш ефективно витрачати власні чи запозичені фінансові ресурси виходячи із стратегії та тактики функціонування кожного домогосподарства.

Фондова форма фінансових ресурсів для домогосподарства має сенс тоді, коли:

1) домогосподарство має достатньо грошових коштів для поточного споживання;
2) домогосподарство не має бажання вкладати ці кошти в підприємницьку діяльність;
3) домогосподарство обирає таку форму інвестування вільних коштів як депозити, страхування, вкладання в цінні папери;
4) домогосподарство не бажає використовувати позикові ресурси для стратегічного чи тактичного розвитку;
5) домогосподарство може ефективно керувати своїми фінансовими ресурсами у фондовій формі.

Фондова форма існування фінансових ресурсів домогосподарств є поширена як у розвинутих країнах, так і в країнах, що розвиваються. Однак фондова форма фінансових ресурсів більш складна внаслідок необхідності постійного контролю та керування своїми фондами. Звідси, відповідна частина домогосподарств не формують фонди фінансових ресурсів, а витрачають отримані доходи чи прибутки виходячи з сучасних потреб споживання, а при необхідності в грошових коштах звертаються до фінансових інститутів за позиковими коштами. Так діють багато мешканців західних країн, зокрема США, країн ЄС тощо. Водночас для українських домогосподарств характерною ознакою є створення запасів та резервів грошових коштів, які де-факто можливо розглядати як фонди фінансових ресурсів, але де-юре, це не фонди фінансових ресурсів в класичному їх розумінні, а кошти, що сховані в «скриньках чи скляних банках» і не акумулюються фінансовими інститутами, не вкладаються в цінні папери тощо. За таких обставин значна частина вільних коштів країни не працює що є гальмом в розвитку соціально-економічної системи держави.

ВИСНОВКИ

Таким чином, проведені дослідження дали змогу встановити, що фінанси домогосподарств в сучасних умовах слід вважати самостійною сферою фінансової системи. Сутність фінансів домогосподарств реалізується через дію таких функцій, як розподільча, регулююча, інвестиційна, контрольна. Матеріальною основою фінансів домогосподарств як і будь-яких фінансів, виступають фінансові ресурси, що формуються за рахунок внутрішніх і зовнішніх джерел. Фінансові ресурси можуть мати як фондову, так і нефондову форму, що обумовлено функціонуванням того чи іншого домогосподарства.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Фінанси: підручник / За ред. С.І. Юрія, В.М. Федосова. — К.: Знання, 2008. — 611 с.
2. Василик О.Д. Теорія фінансів: підручник / О.Д. Василик. — К.: НІОС, 2000. — 416 с.
3. Василик О.Д. Державні фінанси України: підручник / О.Д. Василик, К.В. Павлюк. — К.: НІОС, 2022. — 608 с.
4. Ковальчук С.В. Фінанси: навч. посібник / С.В. Ковальчук, І.В. Форкун. — Львів: «Новий Світ — 2000», 2006. — 568 с.
5. Фінанси: курс для фінансистів: навч. посібник / За ред. В.І. Оспіщева. — К.: Знання, 2008. — 567 с.
6. Опарін В.М. Фінансова система України (теоретико-методологічні аспекти): монографія. — К.: КНЕУ, 2005. — 240 с.
7. Теорія фінансів: підручник / П.І. Юхименко, В.М. Федосов, Л.Л. Лазебник та ін. За ред. проф. В.М. Федосова, С.І. Юрія. — К.: Центр учбової літератури, 2010. — 576 с.

Стаття надійшла до редакції 19 жовтня